

O FANTOMĂ ROȘIE BÂNTUIE UN IMPERIU ALBASTRU. RĂSPUNSURI PERFORMATIVE ȘI CONSTATIVE LA PROVOCĂRI IDEOLOGICE

Prof. univ .dr. habil. FELIX NICOLAU

Universitatea Complutense din Madrid/

Școala doctorală a Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia

Abstract. *Has the theatricality-as-reaction to the communist oppression disappeared from the social and cultural discourse? Has the freedom of speech been completely freed of performativity? It is obvious that western democracies have a different profile than the fresher eastern ones. The past "performativity" of the communist societies has turned towards a new "constative" agenda. Nostalgia and memory haunt the former communist area. Neoliberalism with its ruthless economic approach is stronger in the south-eastern part of Europe and foments, after thirty years of freedom deprived of a true system of social protection, frustration and naive adoration of recent past dictatorial history. Some references to the Romanian, Russian, Slovenian and Serbian post-communist societies highlight some common social and economic data, regardless of their integration into various international structures. Collective memories are reinvented and are fueled by similar challenges.*

Keywords: *collective memory; nostalgia; communism; neoliberalism; performativity; constative speech;*

1. Introducere

A dispărut comunismul ca ideologie care a generat cel mai mare genocid din istoria umanității? Ce se întâmplă în țările în care comunismul a fost aplicat, nu doar teoretizat și îmbrățișat de unii intelectuali? Scopul articolului meu este de a identifica câteva dintre trăsăturile care sunt responsabile de păstrarea caracteristicilor comuniste în Europa de Sud-Est după 1989, dar și de a analiza discursul care le susține. Pentru că nu există nicio îndoială că mentalitățile comuniste au persistat la toate nivelurile sociale (coterie, nepotism, blasfemie, supraveghere, fonduri substanțiale dedicate serviciilor speciale și așa mai departe, persistența în politică și în structurile de stat a serviciilor secrete). De exemplu, în România ultimilor zece ani, au existat dezvăluiri în mass-media despre colaborarea cu Securitatea a unor intelectuali cunoscuți (Ioan Es Pop, Ioan Groșan, Lucian Boia și alții), a unui fost președinte al țării după căderea comunismului (Traian Băsescu, alias Petrov pe numele său de informator), a magistraților superiori și a politicienilor (Mona Muscă, Augustin Lazăr) sau despre ofițerii din serviciile secrete, reformatăți, care au lucrat sub acoperire ca jurnaliști (Robert Turcescu), ori despre protocoale secrete semnate între structuri statale care ar fi trebuit să respecte principiul separației puterilor în stat.

La început, voi analiza câteva trăsături generale ale post-comunismului și apoi le voi particulariza cu privire la diferite țări din Europa de Sud-Est. Întrebarea care se profilează este dacă apariția unui nou imperiu la orizont ar putea veni puțin prea devreme pentru popoarele care au ieșit din comunism cu o identitate confuză și cu stomacul gol.

2. Chestiunea spinoasă a suveranității. Utopii și imperialism

Manifestul Comunist, conceput în 1847 și publicat în 1848, avea două versiuni anterioare scrise de Friedrich Engels: „Profesiunea de credință comunistă” și „Principiile comunismului”. Marx a fost cel care a cerut eliminarea termenilor cu conotație religioasă (cum ar fi „credința” și „catehismul”) în favoarea termenului laic „Manifest”¹. Cu toate acestea, amprenta religiei sau a geniului romantic a persistat, așa cum în *Prefața* din 1893 la ediția italiană Engels spunea: „Ne va da Italia noul Dante, cel care va marca ceasul nașterii noastre în această nouă eră proletară?”². A fost evident încă de la început că elocuțiunile persuasive și carismatice au fost subliniate în *Manifest*, nu latura rațională și științifică.

În practică, comunismul a arătat o unitate surprinzătoare în ferocitate pe tot globul. Se pare că orice tip de utopie este sortit să se termine în totalitarism. Cu toate acestea, atrocitățile totalitare sunt destinate eșecului la rândul lor. Totuși, depășirea regimurilor comuniste și a consecințelor lor fatidice s-a dovedit lentă și dureroasă. O schimbare bruscă, desprinsă definitiv de trecut ar fi fost o altă utopie: „In un regime che annienta gli oppositori, solo il partito al potere può generare, infatti i riformatori del sistema stesso”³ („Într-un regim care anihilează adversarii, doar partidul la putere poate genera, într-adevăr, reformatorii sistemului însuși”, trad. mea).

Comuniștii au ajuns mult mai repede la putere decât au fost deposedați de ea. Deposedarea a avut loc treptat. Au fost deschideri succesive asemănătoare ulterioarei *perestroika*, ele însemnând doar o anticipare neprevăzută, cum a fost cea inițiată de Imre Nagy la Budapesta în 1956, dar toate au fost înăbușite cu brutalitate. Natura perversă a comunismului implementat a fost atât de morfofică încât Nikita Hrușciiov și-a putut prezenta în 1956 raportul despre crimele lui Stalin în timp ce în același an sovieticii zdrobeau revolta maghiară. Chiar și la 30 de ani de la căderea sovieticilor se pot recunoaște unele dintre ideile geo-politice promovate în timpul „doctrinei lui Brejnev”, cum ar fi suveranitatea limitată a țărilor comuniste europene (la acea vreme un pas înainte spre relaxare). În zilele noastre, putem vedea că birocrății UE luptă împotriva conceptului de suveranitate.

La 30 de ani de la căderea Cortinei de Fier, în fostele țări comuniste se percepe o ură reînnoită împotriva creștinismului, urmașă a persecuțiilor comuniste împotriva bisericilor și preoților. Chiar și catolicii italieni admit importanța rezistenței Bisericii Ortodoxe Ruse împotriva barbariei comuniste: „La Chiesa ortodossa in Russia, qualche siano stati gli inevitabili cedimenti della gerarchia a un'oppressione totalitaria mai vista prima nella storia, è una Chiesa, martire che ha percorso la sua Via Crucis fino in fondo”⁴ („Biserica Ortodoxă din Rusia, indiferent de cedările inevitabile ale ierarhiei în fața unei opresiuni totalitare de tipul celei întâlnite pentru prima dată în istorie, este o Biserică martirizată care a parcurs *Via Crucis* până la capăt” – trad. mea).

După atâtea sacrificii, este normal ca statele mai mici transformate de sovietici în vasali să tânjească după suveranitate, nu după absorbirea bruscă în alte imperii. „Ma una volta riconquistata l'indipendenza il primo obiettivo dei nuovi Stati

¹ *Manifesto of the Communist Party. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2017, p. 3.*

² *Ibidem, p. 13.*

³ Matteo Perrini, “La difficile uscita dal communism dei paesi dell'est Europa”, *Giornale di Brescia*, 5-6 febbraio, 1992, p. 1.

⁴ *Ibidem, p. 2.*

non dovrebbe essere proprio quello di entrare questa volta liberamente, a far parte di una comunità sovranazionale”⁵ („Dar odată ce independența a fost recâștigată, primul obiectiv al noilor state nu ar trebui să fie intrarea, de data asta consimțită, într-o comunitate supranațională”, trad.me), afirmă ingenuu jurnalistul italian.

Într-adevăr, Imperiul Sovietic s-a dezmembrat, în mod miraculos, fără vărsare de sânge enormă. Cu toate acestea, finalul fericit al unui experiment atroce nu ar trebui să calmeze conștiința publică. Perrini și-a exprimat o astfel de îngrijorare: „Un progetto multinazionale oggi per esistere ha bisogno d'una democrazia che rispetti i diritti delle singole nazionalità e al loro interno garantisce i diritti delle minoranze”⁶ („Un proiect multinațional de astăzi, pentru a exista, necesită o democrație capabilă să respecte drepturile fiecărei națiuni și în interiorul acestora să garanteze drepturile minorităților” – trad. mea).

Nu este tentația de a încuraja un alt imperiu, cu setul său specific de ideologii, o altă utopie actuală? De aceea jurnalistul vorbește despre Pilatismul Occidentului („il pillatismo dell' Occidente”⁷).

3. O lingvistică a disimulării. Afirmării constatative și performative

Comunismul în hainele sale marxiste s-a descurcat întotdeauna bine în Europa și de o vreme a trecut și Oceanul. Peter Sloterdijk a susținut în *Critica rațiunii cinice* că acest lucru este explicabil nu prin postulatul lui Marx al „conștiinței false” („ei nu o știu, dar o fac”), ci printr-o „falsă conștiință iluminată” („ei știu foarte bine ce fac, dar totuși, o fac”⁸). Dacă „mulți cetățeni occidentali sunt cinici postmoderni care insistă să poarte o mască a recunoașterii pervertite”⁹, este pentru că au devenit dependenți de consumism și bipolar, adăpostindu-se într-un „decalaj... între performativitate și credință”¹⁰.

În 1979, Václav Havel a scris eseu „Puterea celor fără putere” (publicat în 1986). Aici, el a avansat ideea că cetățenii Cehoslovaciei socialiste au recurs la minciuni ideologice pentru a evita problemele cu regimul¹¹. Același conformism disimulator a fost identificat de Oleg Kharkhordin în societatea rusă, cu jocul de-a v-ați ascunselea dintre „publicul oficial” și „intimul ascuns”¹². Aceasta este zona performativității care invocă situaționalismul comunicării¹³. Chiar și Mihail Bahtin a subliniat importanța proceselor agentive. Înțelegerea productivă și dialogică a limbajului a descris sinele vorbitor ca o „voce” mereu „dialogizată”, niciodată statică, deschisă reflecției reciproce și multiple a „vocalilor”.

⁵ *Ibidem*, p. 3.

⁶ *Ibidem*, p. 2.

⁷ *Ibidem*, p. 5.

⁸ In Alexei Yurchak. *Everything Was Forever, until It Was no More. The Last Soviet Generation. USA*: Princeton University Press, 2005, p. 12.

⁹ Idem, *Ibidem*.

¹⁰ Lisa Wedeen, *Ambiguities of Domination. Politics, Rhetoric, and Symbols in Contemporary Syria*. USA: University Of Chicago Press, 1999, p. 78.

¹¹ Yurchak, *op. cit.*, p. 12.

¹² *Ibidem*, p. 13.

¹³ V.N. Voloshinov, Michail M. Bachtin, *Marxism and the Philosophy of Language*. USA: Harvard University Press, 1986, p. 86.

John Austin a dezvoltat teoriile lui Bakhtin privind natura productivă a limbajului. În teoria sa a actului de vorbire, el a pus în contrastat enunțurile „constative” (afirmând fapte) cu „enunțurile performative” sau „performativele” (schimbarea realităților în loc de descrierea lor). Pentru că transmit sens, enunțurile constative se deplasează între granițe binare: adevărat sau fals. Enunțurile performative transmit energie și influență, astfel încât pot fi optimiste sau pesimiste, adaptate sau neadaptate.

Austin subliniază că performativitatea unui enunț nu poate fi determinată în totalitate de intenția vorbitorului. O mare parte din aceasta este generată de convențiile „acceptate” care înconjoară enunțul „cu scopul de a obține rezultate convenționale adecvate”¹⁴. Jacques Derrida a renunțat complet la vorbitor afirmând că un performativ este reușit prin sintezele unui act de vorbire și nu printr-o intenție personală. Ar exista o convenționalitate a actului de vorbire în raport cu un presupus model „codat” sau „iterabil”. În acest fel, actul de vorbire capătă funcționalitatea unui citat bun pentru a fi reutilizat într-un număr de contexte doar aparent distincte¹⁵. Astfel, actul de vorbire rămâne mereu nedeterminat din cauza citaționalității sale și a nedeterminării contextului. „Această capacitate a actului de vorbire de se distanța de context este un element constitutiv al forței sale performative”¹⁶, susține Derrida. Dar Derrida s-a concentrat doar pe nivelul semiotic al discursului, în timp ce convențiile sociale externe care implică o interacțiune complexă a instituțiilor de forță într-un stat totalitar au fost estomate. Cetățenii au performat social ca actori într-o piesă rigidă și propagandistică. Performativitatea era atât ambiguă, cât și mutilantă din punct de vedere psihologic și intelectual. Prăbușirea austerității comuniste a fost adesea înlocuită de o austeritate financiară în combinație cu afluența de produse materiale. Nu oferta a depășit cererea, ci anihilarea structurilor productive a frustrat o cerere devenită isterică după atâția ani de penurie. Generozitatea ofertei s-a prezentat ca o momeală pentru mulți cetățeni săraci și prost plățiți.

4. Neoliberalismul radicalizat ca sursă a comunismului?

Toate fostele țări comuniste din Europa de Sud-Est au trăit procesul de McDonaldization, așa cum a fost el descris de George Ritzer¹⁷. Aceasta a implicat o deregulare aproape nelimitată a piețelor și anularea sistemului de asistență socială. Neoliberalismul sălbatic este detectabil în proliferarea „McJobs”, care sunt nesigure, prost plătite și sunt un stimul ciudat pentru migrația în masă.

Statul din fostele țări comuniste a fost slăbit ca și în unele zone din Orientul Mijlociu și Africa de Nord și cetățenii acestora, frustrați de orașele/orașele cenușii comuniste, au acceptat un „consum soporific”¹⁸. Noul slogan, care trebuia să acopere alunecarea noilor ideologii, era „Consumă, dar taci!” (“Consume but shut up!”¹⁹). Dar o mare parte din populație își putea permite să consume doar mărfuri contrafăcute.

¹⁴ Yurchak, *op. cit.*, p. 14.

¹⁵ Jacques Derrida. *Of Grammatology*. John Hopkins Edition, 1977. pp.191-92.

¹⁶ *Ibidem*, p. 15.

¹⁷ George Ritzer. *The McDonaldization Thesis*. London, New York: Sage Publications, 1998.

¹⁸ Mona Abaza. *Changing Consumer Cultures of Modern Egypt: Cairo's Urban Reshaping*. Leiden and Boston: Brill, 2006, p. 25.

¹⁹ *Ibidem*.

În țările balcanice, mall-urile sunt plasate în poziție (semi)centrală în multe orașe, în timp ce în Europa Centrală, de Nord și de Vest sunt mutate la periferie sau chiar la câteva stații de autobuz distanță de centru. H. G. Wells a postulat că orașul post-urban ar fi în esență un bazar, „o mare vale a magazinelor” (“a great valley of shops”)²⁰. Aceste centre consumeriste au contribuit la falsul hype occidental și i-au făcut pe mulți cetățeni orbi la rezistența vechilor obiceiuri: corupție, salarii mici, clanuri mafioate, insecuritate socială, sisteme educaționale subfinanțate, mari afaceri frauduloase și risipirea materiilor prime de către multinaționale, corporații, exod de creiere, poziții cheie în structurile statului și în companii importante dedicate agenților serviciilor secrete, sfidarea principiului separației puterilor în stat, agenți ai serviciilor secrete plasați sub acoperire în mass-media și așa mai departe.

Fostele țări comuniste au fost și ele – chiar dacă mult mai târziu – cooptate în „constituția societății narcisiste a modernității”²¹. Ceea ce pentru Europa de Vest constituise cadrul modernității, pentru Europa de Sud-Est era regăsirea unei modernități tardive. „În cazul lor, mass-media funcționează și ca un narcotic în care mesajele sunt injectate în publicul de masă ca dintr-o seringă hipodermică”²². Această sincronicitate externă a adormit conștiința civică și politică a multor cetățeni din această parte a Europei. Postmodernitatea nou găsită a generat un sentiment de entuziasm. Masele au fost prinse în „cercul ideologiei”²³. Astfel, mulți oameni au urât comunismul, dar au respectat în continuare valorile acestuia din cauza unei realități falsificate și împoțonate: „Dacă mass-media ar fi implicate în construirea consimțământului, ele nu ar mai putea fi văzute ca reflectând realitatea”²⁴.

În viziunea lui Steven Sampson, există un colonialism binevoitor în Balcani care scoate la suprafață unele forme de democrație aparent validate de Occident: „Clonarea ONG-urilor este o strategie tipică de avarie în multe foste țări est-europene”²⁵. Ar fi greu să-l contrazicem dacă știm că doar în România există în jur de 90.000 de ONG-uri, multe dintre acestea beneficiind de subvenții cețoase. Când unele guverne au cerut o reglementare și o clarificare a sponsorizării în cazul ONG-urilor, au urmat scandaluri și proteste publice. Acuzația a fost că politicienii au încercat să limiteze democrația. Reprezentanții ONG-urilor au susținut întotdeauna că acționează în numele societății civile și că nu promovează o agendă politică ascunsă.

Întrebarea este dacă Rusia și sateliții săi au fost predispuși la excese comuniste din cauza trecutului lor și dacă ar putea fi mai fragili în ceea ce privește maturizarea democratică atunci când sunt expuși presiunii financiare și ideologice.

²⁰ *Ibidem*, p. 29.

²¹ Nicholas Abercrombie & Brian Longhurst. *Audiences. A Sociological Theory of Performance and Imagination*. London: SAGE Publications, 1998, p. 2.

²² *Ibidem*, p. 5.

²³ *Ibidem*, p. 12.

²⁴ *Ibidem*, p. 11.

²⁵ Steven Sampson, “Weak States, Uncivil Societies and Thousands of NGOs. Benevolent Colonialism in the Balkans” (27-44), in Sanimir, Resic, Barbara Tornquist-Plewa (eds.). *The Balkans in Focus. Cultural Boundaries in Europe*. Nordic Academic Press, Lund: University of Lund, 2002, p. 38.

5. Mai-mult-ca-perfectul și perfectul Rusiei

În cazul Rusiei a fost des invocat modelul socio-politic specific care a determinat răsturnarea comunismului: „Rusia nu a oferit niciun laborator social pasiv, izolat, în care visele tradiției socialiste a Europei să poată fi puse la încercare în mod științific; până în ultima zi, fiecare aspect al socialismului sovietic a reflectat moștenirea Rusiei imperiale”²⁶. Dilema este modul în care socialismul s-a radicalizat în comunism brutal în Rusia, apoi și-a răspândit tentaculele pe o zonă uriașă a teritoriului asiatic și european.

Amprenta mongolă de pe această cicatrice a istoriei Rusiei nu este perceptibilă, deoarece dominația Mongoliei a fost răsturnată în 1480. Înainte de această dată, mongolii și-au limitat acțiunile la jefuire, la colectarea tributului și, ocazional, la obținerea de recruți militari: „Conducerea lor a fost indirectă și amestecul lor în obiceiurile și tradițiile nativilor relativ superficiale”²⁷.

Cu toate acestea, există unele diferențe perceptibile în sistemul administrativ între Rusia și țările occidentale. Printre acestea: primogenitura nu a fost implementată în Rusia, proprietatea părintească fiind împărțită între moștenitori; funcțiile de conducere în serviciul țarist nu au fost accesate prin concurs, ci ca rezultat al celei mai bune integrări în sistemul *mestnichestvo* (rang boieresc); aservirea a devenit copleșitoare și pământurile au fost împărțite condiționat (*pomestie*), în schimbul serviciului militar anual, conturându-se astfel clasa proprietarilor de pământ cu serviciu militar (*pomeschiki*)²⁸. Practic, fiecare formă de compensare majoră deriva din superputerile țarului.

În aceeași linie a nedreptății arbitrară este de menționat *brigada morții* creată de Ivan cel Groaznic, *oprichnina* – o forță 6000 de oprișnici, îmbrăcați în negru, cu craniul unui câine și o mătură drept insignă –, gata să măcelărească orice cetățean, de la boieri până la mitropolit.

De asemenea, sclavia a fost încurajată de teritoriul enorm, de pământul de cultivat și de populația rarefiată. Istoria Rusiei este marcată de crize mistice și de revolte uriașe. Impresia este că adesea religia a fost folosită de cei de la putere ca ideologie și, astfel, s-a abătut de la principiile ei.

După cum știm, *perestroika* însemna „reconstrucție”, după „scindarea conștiinței” (*perelom soznania*) și „șoc copleșitor” (*șoc sil'neishii*)²⁹, cu scopul de a proteja sistemul comunist să nu se prăbușească. Politicile perestroikăi au fost anunțate de *glasnost* („deschidere, discuție publică”). Yurchak a descris un „socialism binar”³⁰ în interior, deși cetățenii sovietici erau înfățișați ca incapabili de acțiune din cauza culturii cenzurate (*podtsenzurnaia*), ținută departe de publicațiile neoficiale (*samizdat*) și de publicațiile străine interzise (*tamizdat*).

Regimul lui Brejnev a fost asociat cu stagnarea (*zastoï*). Dar chiar și în cele mai grele vremuri ale stăpânirii comuniste subiecții au trăit în paradoxul lui Claude Lefort: scindarea dintre enunțul ideologic și regula ideologică. Saint-Simon, teoretician politic și artist cu vederi avangardiste, anticipase acest paradox când, în 1825, scria că

²⁶ Edward Acton. *Russia (The Present and the Past)*. New York: Longman. 1986, p. XIII.

²⁷ *Ibidem*, p. 10.

²⁸ *Ibidem*, p. 20-23.

²⁹ Yurchak, *op. cit.*, p. 2.

³⁰ *Ibidem*, p. 4.

societatea poate fi eliberată cu ajutorul unei avangarde politice și estetice capabile să îndeplinească o funcție preoțească. Socialiștii erau pseudo-preoți frustrați care nu încetau să viseze la o biserică ideologică. De aceea, Saint-Simon a avut în vedere unitatea artelor și politicii sub „un impuls comun și o idee generală”³¹. Scopul a fost pozitivist și propagandistic, cu un strop de totalitarism, desigur. Toate statele totalitare au acordat o mare atenție discursului și realizării lor sociale. De exemplu, în URSS „metadiscursul asupra ideologiei a dispărut din circulația publică”³². Analizele nu sunt binevenite sau sunt albe cu grijă.

Ca recunoaștere a importanței culturii în mecanismul propagandei sistemice, până în 1984 un colectiv de teoreticieni ai culturii de la Institutul de Marxism-Leninism din Moscova (*Arnol'dov și colab.*) a publicat cartea *Teoria marxist-leninistă a culturii (Marksistko-leninskaia teoriia Kul'tury)*. Tipul ideal de discurs a rămas ceea ce Bakhtin (însuși persecutat de bolșevici) a numit „discurs autoritar” (*avtoritetnoe slovo*). Cultura urma să fie supravegheată nu numai în termeni de diseminare, ci chiar în laboratorul ei de creație³³.

Există vreo diferență în ceea ce privește decizia pentru statele balcanice?

6 (Ex-)Yugoslavia cu o nouă față?

Europa de Sud-Est a funcționat întotdeauna ca zonă de tranziție, ca tampon între Vest și Est. Multe state balcanice sunt, după cum știm, destul de tinere. Prin urmare, este normal ca ele să fi transferat încărcătură naționalistă către obiecte sau creații populare.

Ivo Zanić s-a concentrat pe „slăvitărea sudică” sau „iugoslavismul”³⁴. El a arătat că instrumentul muzical *gusle* și *šajkača* - șapca folosită de țărani din regiunea Šumadja - au fost alese ca simboluri ale apartenenței sârbe, în timp ce un instrument muzical precum *tamburica* și pălăria neagră rotundă purtată în mod tradițional de țărani din Sestine, în apropierea Zagrebului, au fost corespondenții croați. Desigur, nu acesta este sensul iugoslavismului, dar ideologiile pot manipula simbolurile etnice sau naționale.

Semnele puterii și miturile de întemeiere a unei dinastii din această regiune au fost afișate și construite ca în orice altă parte a lumii. De exemplu, familia sârbă Karadjordjevic a fost propulsată într-o dinastie populară; aceasta în ciuda faptului că străbunicul lui Alexandru, Karadjordje Petrovic, liderul revoltei sârbești din 1804, fusese țaran și comerciant de porci³⁵. Aceasta este o doavadă a accesului predemocratic la putere. De asemenea, indică faptul că oricine a fost uns rege a invocat toate atributele divine conferite regalității.

În *Titostalgia. A Study of Nostalgia for Josip Broz*, 2008, Mitja Velikonja a evidențiat comercializarea imaginii lui Tito, care este afișată pe aproape orice obiect sau artefact turistic: nu numai în Serbia, ci și în întreaga ex-Iugoslavie. Acest „neo-

³¹ Donald D. Egbert, “The Idea of ‘Avant-garde’”, in *Art and Politics*, “The American Historical Review”, Volume 73, Issue 2, Oxford University Press, 1 December 1967, p. 43.

³² Yurchak, *op. cit.*, p. 7.

³³ *Ibidem*, p. 9.

³⁴ apud Resic & Tornquist-Plewa, *op. cit.*, p. 47.

³⁵ Ivo Zanić, “South Slav Traditional Culture as a Means to Political Legitimization”, pp. 45-58, in Resic Sanimir, Barbara Tornquist-Plewa, *op. cit.*, p. 51.

titoism” este luat în serios de unii, de alții este considerat doar „o distracție de la sfârșitul săptămânii”³⁶. „Titostalgia” este un fenomen ciudat în fostele țări socialiste ale Iugoslaviei și necesită o „titologie”³⁷, deci o cercetare profundă, cum ar veni. Sunt aceste „elogii”, aproape „hagiografii” afișate într-o producție culturală de masă, o „viață după moarte” sau o „viață după viață”³⁸ pentru Broz? se întreabă Velikonja.

Tito a avut succes de-a lungul vieții la artiști de toate felurile – „Josip Broz dobar skroz” („Josip Broz bun de sus în jos”), așa cum spune sloganul imprimat pe tricourile vândute în fosta federație³⁹. „Titostalgia face parte din Yugonostalgia: o plângere pentru Yuga, așa cum este numită cu afecțiune [...] și o plângere pentru Drug Titot (tovarășul Tito)”⁴⁰. Există și un *Leksikon Yu mitologije* (*Un lexicon al mitologiei Yu*) editat de Iris Andrić, Vladimir Arsentijević și Đorđe Matic (2004).

În propria sa țară Tito a fost, de asemenea, supranumit, chiar dacă pe furiș, un Pol Pot balcanic sau cel mai bun student al lui Stalin⁴¹. În schimb, unii comentatori străini l-au numit singurul iugoslav adevărat, ultimul dintre Habsburgi (întrucât s-a străduit să federalizeze unele națiuni), un Luther comunist, un Cezarul balcanic sau, pur și simplu, un nou Henric al VIII-lea⁴². Un lucru este sigur: Tito nu a fost un politician banal. În ciuda faptului că s-a rupt de Stalin în 1948, unii istorici l-au văzut ca „mai stalinist decât însuși Stalin”⁴³ sau ca un lider care a organizat o „rezistență stalinistă împotriva lui Stalin”⁴⁴.

Velikonja a observat că Broz a supraviețuit ca star media, cu mențiunea că s-a mutat în ultimele pagini ale ziarelor, în rubricile dedicate turismului, reportajelor, povestirilor serializate și reclamelor⁴⁵. Cercetătorul a identificat în acest caz un simptom de depolitizare⁴⁶. Reapariția lui Broz este desprinsă (oare?) de trecutul său comunist. De exemplu, o companie vinde apă îmbuteliată numită *Titov izvor* (*Izvorul Tito*). Încă există cetățeni care își îmbracă copiii ca pionierii lui Tito (o uniformă formată dintr-o eșarfă roșie și o șapcă albastră numită *Titovka*)⁴⁷.

Așadar, Velikonja nu poate decât să se întrebe: „Oare Broz a „renăscut” sau nu a plecat niciodată definitiv, ci doar temporar s-a retras în cultura de masă, în publicitate, în imaginația și mințile oamenilor?”⁴⁸. Desigur, el ar putea extinde aceeași întrebare în legătură cu simbolurile comuniste imprimate pe pereții Universității L'Orientale din Napoli sau cu afișele marxiste răspândite în aproape toate universitățile occidentale (de exemplu, Universitatea din Lund, unde am avut plăcerea de a mă întâlni din nou Mitja Velikonja).

³⁶ Mitja Velikonja. *Titostalgia. A Study of Nostalgia for Josip Broz*. Mirovni Institut, 2008, p. 10.

³⁷ *Ibidem*, p. 11.

³⁸ *Ibidem*, p. 1.

³⁹ *Ibidem*, p. 13.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, p. 14.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Neil Barnett. *Tito (Life & Times)*. London: Haus Publishing, 2006, p. 82.

⁴⁴ Pavlowitch, Stevan. *Tito: Yugoslavia's Great Dictator: A Reassessment*. C. Hurst & Co (Publishers) Ltd, 2006, pp. 57-59.

⁴⁵ Velikonja, *op.cit.* p. 17.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 19.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 21.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 22.

Acest *tittoage*⁴⁹ („titotatuaj”) încurajat de predilecția slovenilor pentru „părintele națiunii” are ca rezultat faptul că în Ljubljana nu se pot cumpăra tricouri imprimate cu imaginea lui Anton Korošec, un eminent politician sloven în perioada interbelică, ca să facem o comparație⁵⁰.

Acest fenomen nu se limitează la Slovenia sau Serbia. Nici măcar în alte țări ex-iugoslave nu se găsesc reprezentări ale unor personaje mitice sau proeminente din perioada precomunistă. În Croația, se poate cumpăra *Brozovo vino* (vin Broz) sau *Tito borovničevac* (țuică de afine Tito). În Serbia este ușor să vezi graffiti despre Tito⁵¹. Un istoric, Božo Repe, a ținut o prelegere la Nova Gorica în mai 2008 în care a proclamat *Naš Tito je naš* („Tito al nostru rămâne al nostru”). (*Primorske novice*, Koper, Nova Gorica, 22 mai 2008: 7, citată în Velikonja 2008: 23).

Recrudescența punctelor de vedere comuniste poate fi consecința cunoașterii indirecte despre un trecut chinuit, chiar dacă este unul recent. Dar amintirile nemediate pot fi distorsionate de greutatea prezentului. Maurice Halbwach a remarcat că memoria poate fi „o imagine încâlcită între alte imagini, o imagine generică dusă înapoi în trecut”⁵². Astfel, teoreticienii vorbesc despre „politica memoriei” susținută de o „industrie a memoriei” (monumente, ceremonii, suveniruri, istoriografie „oficială”⁵³).

Velikonja practică distincția dintre *mărturie* și *amintire*. În timp ce prima s-ar baza pe un „sâmbure de adevăr”, cea de-a doua tinde să se adapteze la „imperativele prezentiste”⁵⁴. O altă distincție se referă la amintirile personale și colective. Cele colective sunt intens canonizate și instituționalizate.

Există multe feluri de nostalgie. Jurnalistul Herb Caen a perceput nostalgia ca pe o „amintire cu durerea anihilată”⁵⁵. Alți autori au supranumit-o „romanță cu final nefericit”, „o dragoste tristă” sau „o utopie retrospectivă”⁵⁶, subliniind caracterul ei antitetic.

Velikonja a identificat patru subtipuri de nostalgie. Ar exista o nostalgie personală și una colectivă. Apoi, există o nostalgie „materializată” (de exemplu suveniruri) și nostalgie ca sentiment sau idee⁵⁷.

7. Concluzii

Scopul acestui studiu a fost acela de a identifica și discuta posibila resurrecție a comunismului în acele țări care au fost cel mai bântuite de acest coșmar ideologic și de a identifica unele cazuri de discurs performativ transformat în unul constativ. La trei decenii de la căderea comunismului în Europa, disimularea în discursul public este nu mai este atât de necesară, dar performativitatea și reproducerea recuzitei comuniste au supraviețuit mai ales într-o versiune comercială sau nostalgică. Societățile nu mai sunt

⁴⁹ *Ibidem*, p. 22.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 23.

⁵¹ *Ibidem*, p. 23.

⁵² Maurice Halbwachs. *On Collective Memory*. University of Minnesota Press, 2001, pp. 75, 78.

⁵³ Velikonja, *op.cit.* p. 25.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 26.

⁵⁵ Herb Caen, “The Morning Line”, *San Francisco Chronicle*, San Francisco, April 15, 1975, p. 17, in Velikonja *op. cit.*, 27.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 27.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 29.

un teatru enorm, dar semințele pentru viitoarele spectacole ideologice ar putea prinde rădăcină oricând. Fertilizantul unei astfel de teatralități ideologice ar putea fi exact vârful de lance al capitalismului: neoliberalismul radical. Se pare că o lege istorică nescrisă distribuie pozițiile extremiste într-un carusel fără sfârșit. Interludiile sunt revoluțiile – cu cortegiul lor de cruzimi, confuzii, entuziasm și profitori.

Bibliografie

- ABAZA, Mona. *Changing Consumer Cultures of Modern Egypt: Cairo's Urban Reshaping*. Leiden and Boston: Brill, 2006
- ABERCROMBIE, Nicholas & Brian LONGHURST. *Audiences. A Sociological Theory of Performance and Imagination*. SAGE Publications, London, 1998
- ACTON, Edward. *Russia (The Present and the Past)*. New York: Longman. 1986
- BARNETT, Neil. *Tito (Life & Times)*. Haus Publishing, London. 2006
- DERRIDA, Jacques. *Of Grammatology*. John Hopkins Edition, 1977
- EGBERT, Donald D. "The Idea of 'Avant-garde'" in Art and Politics, "The American Historical Review", Volume 73, Issue 2, Oxford University Press, 1 December 1967
- HALBWACHS, Maurice. *On Collective Memory*. University of Minnesota Press, 2001
- "Manifesto of the Communist Party",
https://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=10&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKewi11Oay_MTmAhVIs4sKHSR7Cs8QFjAJegQIAxAC&url=https%3A%2F%2Fwww.marxists.org%2Farchive%2Fmarx%2Fworks%2Fdownload%2Fpdf%2FManifesto.pdf&usg=AOvVaw1cOoPQZtsWyBhloDCPbFZx;
 accessed November 12, 2019
- PAVLOWITCH, Stevan. *Tito: Yugoslavia's Great Dictator: A Reassessment*. C. Hurst & Co (Publishers) Ltd, 2006
- SAMPSON, Steven. "Weak States, Uncivil Societies and Thousands of NGOs. Benevolent Colonialism in the Balkans" (27-44), in SANIMIR, Resic, Barbara TORNQUIST-PLEWA (eds.). *The Balkans in Focus. Cultural Boundaries in Europe*. Nordic Academic Press, Lund, 2002
- VELIKONJA, Mitja. *Titostalgia. A Study of Nostalgia for Josip Broz*. MirovniInstitut, 2008
- VOLOSHINOV, V. N. *Michail M. Bachtin. Marxism and the Philosophy of Language*. Harvard University Press, USA, 1986
- WEDEEN, Lisa. *Ambiguities of Domination. Politics, Rhetoric, and Symbols in Contemporary Syria*. University Of Chicago Press, USA, 1999
- YURCHAK, Alexei. *Everything Was Forever, until It Was no More. The Last Soviet Generation*. Princeton University Press, USA, 2005
- ZANIĆ, Ivo. "South Slav Traditional Culture as a Means to Political Legitimization", pp. 45-58, in Resic SANIMIR, Barbara TORNQUIST-PLEWA, *Op. cit.*